

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin İnanç Turizmi Potansiyeli ile Bölgesel Kalkınma Bakımından Değerlendirilme İmkânları^(*)

Kenan ARINÇ^(**)

Öz: Doğum ve ölüm arasında yolculuk yapan her birey, insanlık tarihi boyunca hayatın sırlarını anlamaya çalışmış ve çoğunlukla inanç sistemlerinden birine bağlanmıştır. Bu nedenle din, toplumların hayatında önemli yer tutan en önemli sosyal vakalardan biridir. Özellikle semavi dinlere mensup insanlar, inançlarını yaymak amacıyla Dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış ve bu yerlerde kalıcı izler bırakmışlardır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri de bu tür insanların yerleştiği konumların başında gelir. Zira İslâm dininin neşet ettiği yıllardan sadece yarım asır sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, İslâm Devleti'nin sınırları içine alınmıştır. Bu nedenle Muaz bin Cebel'in oğlu Abdurrahman Gazi, Halid bin Velid'in oğlu Süleyman, Eba Eyüp el Ensari'nin kardeşi Feyzullah el Ensari ve Üveys el-Karanî gibi tanınmış pek çok sahabenin makam veya kabri söz konusu iki bölgemizde bulunur. Ayrıca İslâm öncesi dönemde yaşamış Eyüp, İbrahim ve Şuayb, Üzeyir, Elyesa, Zülkifl, Yuşa ve Nuh gibi bazı peygamberlerin kabirleri veya makamları da bu bölgelerde bulunmakta, yoğun bir ziyaretçi akınuna uğramaktadır. Bazı tarikat önderlerinin kabirleri ve ikamet yerleri ile klasik medrese eğitimi veren bazı merkezlerin bu bölgelerde bulunması da beşerî hareketliliğe neden olmaktadır. Bu nedenle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin inanç turizmi potansiyeli çok yüksektir ve terörün etkin olduğu yıllarda, pek fazla kullanılamamıştır. Oysa turizm faaliyetlerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kalkınmaları ve sürdürülebilir gelişmelerinin temini bakımından oldukça önemli olduğu söylenebilir. İnanç turizmi alanlarının Dünya turizmine hizmet edecek şekilde organize edilmesi ile ulaşım ve konaklama hizmetlerinin iyileştirilmesi, Türkiye'yi ekonomik açıdan zorlayan cari açığın finansmanını kolaylaştıracak ve ülke turizminin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnanç turizmi, Peygamber, Sahabe, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri.

Evaluation Opportunities of Eastern and Southeastern Anatolia Regions in Terms of Belief Tourism Potential and Regional Development

Abstract: Every individual who makes a journey between birth and death has tried to understand the secrets of life throughout the history of humanity and usually attached to one of belief systems. Thus, religion is one of the most important social events that has an important place in society. Especially people who believe in monotheistic religions have been scattered to various places of the world for the purpose of spreading their beliefs and left their marks there. Eastern and Southeastern Anatolia regions are among the leading

^{*}) Bu çalışma, 27-30 Eylül 2018 tarihinde Van'da yapılan 2nd International West Asia Congress of Tourism Research kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

^{**}) Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, (email: karinc@atauni.edu.tr).

locations where that kind of people have settled. Because Eastern and Southeastern Anatolia regions had been included in the Islamic State only half a century after the appearance of Islam. Therefore, the stations or tombs of many famous companions such as Muaz bin Cebel's son Abdurrahman Gazi, Halid bin Velid's son Suleyman, Eba Eyup el Ensari's brother Feyzullah el Ensari and Uveys el-Karani are located in these two regions. In addition, the stations or tombs of some prophets who had lived before Islam, such as Hiob, Abraham and Jethro, Uzeyir, Elyesa, Zulkifl, Yusa and Noah are also located in these regions and are visited intensely. The regions also hold the tombs and residences of some cult leaders and some centers that had provided classical madrasah education, which causes a humane mobility. Thus, Eastern and Southeastern Anatolia regions have a very high belief tourism potential and that potential could not be used much during the period when terrorism was active. On the other hand, it is possible to state that tourism activities are very important for the progress and sustainable development of Eastern and Southeastern Anatolia regions. Organization of belief tourism areas in a way to serve to the world tourism and improvement of transportation and accommodation services will facilitate financing the current deficit, which economically pushes Turkey, and make a contribution to the development of national tourism.

Keywords: Belief tourism, Prophet, Companion, Eastern and Southeastern Anatolia Regions.

Makale Geliş Tarihi: 01.08.2018

Makale Kabul Tarihi: 13.10.2018

I. Giriş

İncelemeye konu olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Türkiye'nin doğu yarısında yer alan coğrafi bölgelerdir. Bu iki bölgenin sahip oldukları araziler, ülkenin doğu sınırlarında bulunan 6 ülke ile (Gürcistan, Ermenistan, Nahcivan/Azerbaycan, İran, Irak ve Suriye) komşu bulunmaktadır (Şekil 1). Dolayısıyla söz konusu bölgeler, Anadolu'ya doğudan ve güneyden giriş kapısı özelliğindedirler. Doğu Anadolu, Türkiye'nin alan bakımından en büyük bölgesidir (163055 km²). Dağların çokça yer tuttuğu yüksek bir reliefe sahiptir ve arazisinin yaklaşık ¾'ü 1500-2000 m. yükselti basamakları arasında uzanır. Buna rağmen insan hayat ve faaliyetlerini sürdürmesine imkân verecek alçak ve yüksek düzlüklerle kaplıdır. Farklı yükselti alanlara sahip olması nedeniyle, kuzeyden güneye doğru kademeli şekilde değişen farklı iklim koşullarına sahiptir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin 2015 yılındaki toplam nüfusu, 6508770 olarak tespit edilmiştir. Buna göre bölgenin matematiksel nüfus yoğunluğu 40 kişi/km²'dir (Türkiye ortalaması 101 kişi/km²). Türkiye arazisinin %21'ini teşkil etmesine rağmen, ülke nüfusunun sadece %8,3'ünü barındırması, belirgin bir tenhalık içinde olduğunu gösterir. Bu tenhalık ekonomik etkinliklerin de yeterince gelişmemesine neden olmaktadır. Oysa bölgenin gelişmesini sağlayacak çok sayıda ekonomik imkân mevcuttur. Tenhalışı artıran diğer bir neden ise bölgenin 1983 yılından beri PKK terör örgütünün şiddet eylemleri uyguladığı bir alan olması nedeniyle, yoğun bir göç olayının yaşanmış

oluşudur. Son yıllarda terörist unsurlarla yapılan başarılı mücadele sonucu, göç hareketleri azalmış ve iktisadi faaliyetler gelişmeye başlamış durumdadır.

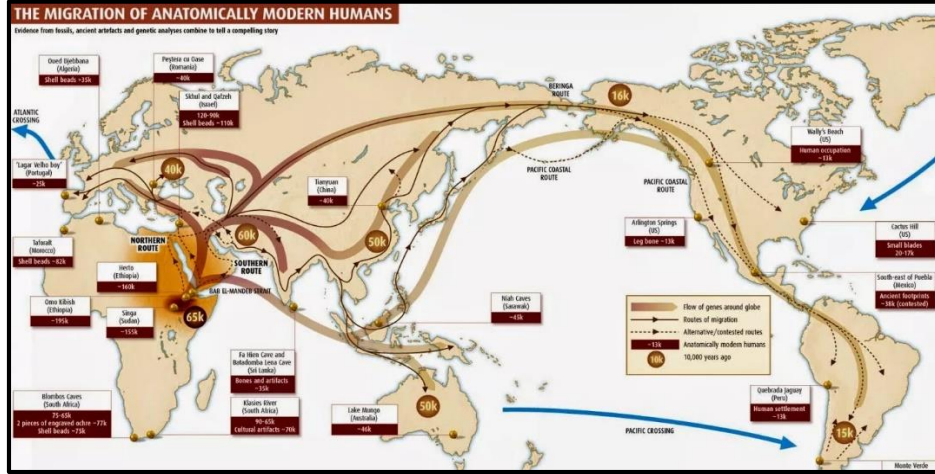
İnceleme konusu edilen ikinci bölge olan Güneydoğu Anadolu ise alan bakımından Türkiye'nin en küçük bölgesidir (57171 km², %7,3). Güneydoğu Toros Dağları ile Suriye sınırı arasında uzanan bu bölge, büyük kısmı 500-600 m. yükselti basamakları arasında uzanan, yüzeysel kıvrımlar ve volkan kütleleriyle az arızalanmış düzlükler sahası olarak tanımlanır. Bölge Fırat ve Dicle ırmaklarının arasında uzanan Mezopotamya alanının kuzey kısmını teşkil eder. Türkiye'nin uyguladığı büyük bir enerji ve sulama yatırımı projesi olan GAP sayesinde hızla kalkınmaya başlamış, nüfusu 2015 yılında 7900096'ya ulaşmıştır (Türkiye nüfusunun %10'u). Matematiksel nüfus yoğunluğu da ülke ortalamasının oldukça aşarak 138 kişi/km²'ye yükselmiştir. Bu bölge, Doğu Anadolu'ya benzer şekilde terör olaylarından etkilenmişse de entegre projelerin sağladığı refah ortamı, terörün minimize edilebilmesini kolaylaştırmıştır. Bölgede faaliyet gösteren 24 adet firmanın Türkiye'nin en büyük ilk 500 firması arasına girme başarısı göstermiş oluşu, bu durumu kanıtlar niteliktedir (Arınç, 2016).

Şekil 1: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin Lokasyon Haritası.

Yan yana bulunan, sorunları benzer olan ve birbiriyle yoğun ilişki içinde olan iki bölgenin kalkınma açısından potansiyel kaynaklarından biri de barındırdıkları yüksek turizm potansiyelidir. Bilhassa konum şartlarının ve tarihsel olayların beslediği ve desteklediği inanç turizmi potansiyeli incelenmeye değer niteliktedir.

Kıtalar arasında bir köprü özelliğinde olan Anadolu, ilk insanın yaratıldığı ve buradan Dünyaya yayılmaya başladığı konum olan Ortadoğu ile Avrupa arasında kalan bir geçiş alanıdır. Dolayısıyla ilk insanla başlayan ve tüm beşer tarihini kapsayan din olgusunun Dünyaya yayılış alanlarından biri de eski Dünya karalarının geometrik merkezinde bulunan Anadolu yarımadasıdır (Şekil 2).

Şekil 2: Modern İnsanın Yeryüzüne Yayılışı ve Göç Rotaları (Kaynak: Dan Jones,2007, New Scientist, Erişim Tarihi: 20.07.2018, <https://www.newscientist.com/article/mg19626271-800-going-global-how-humans-conquered-the-world/>).

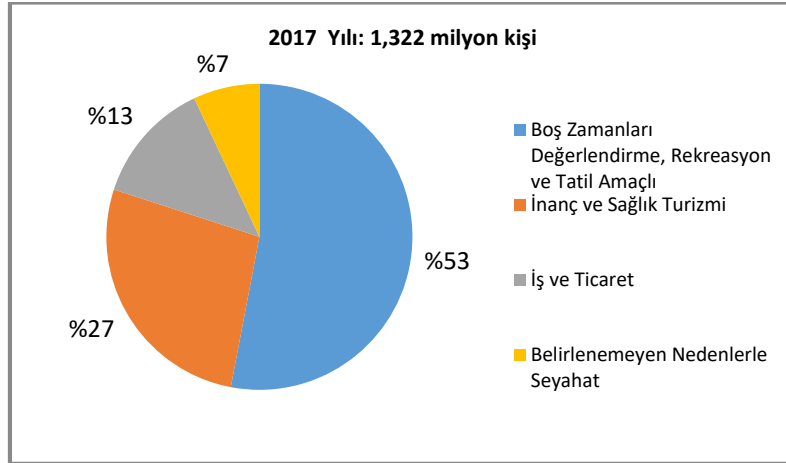
Anadolu'nun kültürel peyzajına bakıldığında, gerek Tevrat ve İncil'de ve gerekse Kur'an-ı Kerim'de adları geçen peygamber veya nebilerin yaşama alanlarıyla ilintili konumlar bol miktarda göze çarpar. Özellikle Mezopotamya ile bağlantı kapısı olan Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu, inanışları gereği şiddete ve takibata uğrayan Museviler ile Erken Hıristiyanlık dönemi havarilerinin, İslâm fütuhâtı için Anadolu'ya geçen ve burada kalan sahabelerin ve Kerbela olayı sonucu bir kısmı Anadolu'ya göç eden sahabe veya tabiinlerin yaşama alanı olmuştur. Belirtilen nedenlerle, üç semavi dinin mensuplarının saygı duyduğu pek çok şahsiyete mekân olmuş coğrafi bölgelerdir. Pek çok din önderinin Anadolu'daki yaşama alanları halk tarafından bilinmekte, kabirleri veya makamları korunmakta ve saygı duyulan konumlar olarak anılmaktadır.¹

Halkın %99,2'sinin Müslüman olduğu Türkiye'de, diğer semavi dinlere ait şahsiyetlerin saygı ile karşılanması ve bunlara ait kabirlerin korunması, kuşkusuz Musevilğin ve gerekse Hıristiyanlığın hak din olduğunu, ancak İslâm dininin gelmesiyle birlikte, her iki dinin Allah tarafından geçersiz kılındığını kabul eden bir anlayışın sonucudur (ed-Dımeşki,2009). Bir başka ifadeyle toplumda, semavi dinlerin birbirinin devamı olduğu ve Kur'an-ı Kerim'in kendinden önceki tahrif edilmiş Tevrat (Eski Ahit) ve İncil'in (Yeni Ahit) asıllarını tasdik edici olarak indirildiği inanışı hâkimdir (Al-i İmran Suresi/3-4. Ayet).

¹ Bazı dini şahsiyetlere ait mezarlar birden fazla konumda olduğundan kimisi kabir, kimi de makam olarak tanımlanıyor. Özellikle peygamber makamları olarak ifade edilen yerler, peygamberlerin yaşadıkları, inzivaya çekildikleri veya yazlık olarak kullandıkları yerler anlamına gelmektedir. Kabir olarak ifade edilen konumlar kesinlik ifade ederken, makamlar çoğunlukla bu şahsiyetlere duyulan saygı sonucu oluşturulmuştur.

Kuşkusuz din esaslı inanç turizmi, kişilerin inanç sistemlerine dayalı olarak ortaya çıkmış bir kültürel turizm biçimidir. Din ve inanış, tüm sosyoloji ve ilahiyat çalışmalarına göre; bireylerin en temel ihtiyaçlarından biri olarak tanımlanır (Poria vd.2003:341-343). Geçekten de kendisini inanç sistemlerinden birine bağlı olarak görenlerin oranı, Dünya genelinde %80'lerin üzerine çıkar. Özellikle semavi din alanlarının zamanla çakışması, alan kazanması veya gerilemesi, inanç turizmine katılanların devlet sınırlarını aşmaları sonucunu doğurmaktadır. Nitekim turizm istatistikleri yayınlayan ve yorumlayan Dünya Turizm Örgütü'nün verilerine göre Dünyada ülke sınırlarını aşarak seyahat eden kişi sayısı 2018 yılında 1,322 milyona ulaşmıştır (UNWTO World Tourism Barometer,2018). Bu örgütün seyahat nedenlerini gösteren verilerine göre, 2017 yılında turizm faaliyetlerine katılanların %53'ünün boş zamanları değerlendirme, rekreasyon ve tatil amaçlı, %27'sinin inanç ve sağlık turizmi ile tanıdık ziyareti amaçlı, %13'ünün iş-ticaret amaçlı ve %7'sinin de belirlenemeyen nedenlerle seyahat ettiği anlaşılmaktadır (UNWTO, Tourism Higlihts,2017: 5). Dolayısıyla yılda ortalama 300 milyon kişinin inanç turizmi etkinliğine katıldığı ve bu sayının her geçen yıl yükselmekte olduğu söylenebilir (Şekil 3).

Büyük bir turizm potansiyeline sahip olan Türkiye'ye 2015 yılında 39,5 milyon turisti gelmiştir (2018 yılı toplam rezervasyon sayısı 40 milyonu aşmıştır). Söz konusu dönemin Türkiye-Rusya ilişkilerinde bozulmalar yaşanan bir zaman aralığına karşılık gelmesine rağmen, Türkiye'nin Dünyada en fazla turist ağırlayan ülkeler arasında 10. sıraya yerleşmiş oluşu, önemli bir başarıdır (UNWTO, Tourism Higlihts,2017: 6). Türkiye sadece kıyılarından dolayı değil, kültürel turizm potansiyelinden dolayı da turist çekebilmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin bölücü terör örgütü PKK'nın eylem alanı olmaktan çıkarılmasına paralel şekilde, her iki bölgeyi ziyaret eden turist sayısının artış gösterdiği ve turizm açısından hareketli bir döneme girildiği gözlemlenmektedir. Özellikle inanç turizmi alanlarının definisyonu ve tanıtımının yapılması, turistik talebi bugünkünden çok daha yüksek bir düzeye taşıyabilecektir.

Şekil 3: Dünyada 2017 Yılı İçinde Sınırları Aşan İnsan Hareketliliği.

II. Amaç ve Metot

Turizm alanında yapılan çalışmaların çoğu, bir alanın tüm turizm değerlerinin analizini kapsamakta ve turistik tanımlarını yapmaktadır. Fakat turizm olgusunun çeşitlenmesiyle birlikte araştırmalar, inanç turizmi gibi daha spesifik turizm konularına yöneltilmektedir. Son yirmi yılda kitlelerin tatil anlayışı değişmeye başlamış ve turist kitlesi belli hedeflere yönelmeye başlamıştır. Coğrafi alanların en belirgin özellikleriyle ön plana çıkarılması, hedef kitlelerin yönlendirilmesini sağlamaktadır. İnanç turizmi genellikle eğitilmiş, kültür düzeyi yüksek orta ve üst yaş dilimlerine hitap eden bir etkinliktir. Bu nedenle herhangi bir tur güzergâhını seçen turistlerin, ilgi alanlarının önceden belirlenmesi ve birleştirilmesi ile hedef alanın özelliklerinin tanımlanması yapılmaktadır. Bu tip analizlerle turist kitlesinin hedef alanlarda konaklama sürelerinin uzatılması, ortak zevk ve taleplerin oluşturulması ile seyahat ortamının sıkıcı olmaktan kurtarılması amaçlanmaktadır.

Yeryüzünde çok çeşitli özellikleriyle ön plana çıkan ve büyük oranda turist çeken alanlar oldukça fazladır. Kuşkusuz turizm pastasından pay almak veya bu pastadan hissesine düşen kısmı artırmak isteyen ülkelerin bilimsel yöntemlere ve çözümlere ihtiyacı vardır. Dünyada yıldan yıla değişmekle birlikte sayısı 350-400 milyon civarında olan bir turist kitlesinin, kültürel turizm amacıyla seyahat ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla inanç turizmi potansiyeline sahip olduğunu düşünen ülkelerin, bu kitleyi çekmek ve daha fazla pay almak isteyeceği gerçeği karşısında, kendi alanını iyi tanıtan, ulaşım ve konaklama hizmetlerinin kalitesini yükselten ülkelerin kazançlı çıkacağı açıktır. Yoğun bir uluslararası rekabetin olmasına karşın, Türkiye'nin bu alanda bazı üstünlükleri vardır ve değerlendirilmesi gerekir.

Türkiye'nin spesifik olarak değerlendirilecek turizm imkanlarından biri de inanç turizmidir ve ülkenin hemen her bölgesi, uluslararası tanınırlığı olan birden fazla inanç merkezine sahiptir. Nitekim Kültür Bakanlığı'nın 1993 yılında yaptığı bir araştırmaya göre; Türkiye'de inanç turizmi bakımından değerlendirilebilecek 316 adet yapı belirlenmişti. Ancak bir başka değerlendirmeye göre ise bu sayı 350 civarındadır (Okuyucu ve Somuncu,2013:628-629). Bilhassa Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde bulunan inanç turizmi merkezleri, yoğun bir turistik talep almaktadır (Bingöl,2004). Buna karşılık Türkiye'nin doğusuna doğru gidildikçe hem tanınırlık oranı düşmekte ve hem de ziyaretçi sayısı azalmaktadır. Oysa diğer bölgelere oranla kalkınmada geri kalmış Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin sahip olduğu yüksek inanç turizmi potansiyelinin analizi ve değerlendirilmesi, sürdürülebilir gelişmelerini ve kalkınmalarını hızlandıracak bir imkân sunmaktadır. Bu nedenle her iki bölgenin inanç turizmi alanlarının listelenmesi, tanımlanması ve farkındalık oluşturulması amaçlanmaktadır.

Böylece Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin inanç turizmine konu olan veya olabilecek tarihi, dini ve kültürel değerleri daha iyi bir biçimde korunabilecek ve gelecek kuşakların da söz konusu değerleri görmesi ve yararlanması mümkün olabilecektir. Diğer bir amaç ise bu bölgelerde yaşayan nüfusun sahip oldukları değerlerinin farkına

varmasını sağlamak ve koruma çalışmalarına paydaşlardan biri olarak katkı sağlamalarını temin etmektir.

Alanın turizm potansiyelinin ortaya konulabilmesi için Coğrafi araştırmaların temel prensiplerini de oluşturan dağılım, bağlantı ve nedensellik ilkelerine göre analizler yapılmıştır. Diğer yandan gerekli verilerin sağlanabilmesi için yerinde gözlem, anket ve mülakat yöntemlerine sıklıkla başvurulmuş ve yerel yönetimlerin görüşleri alınmıştır. Ayrıca ulusal ve uluslararası karşılaştırmalar yapılmak suretiyle, geleceğe yönelik planlama çalışmalarına yardımcı olacak analizler yapılmıştır.

III. Turizmde Çeşitlilik Ve İnanç Turizmi

Avrupa'da XVII. Jan Jak Rousseau'nun doğayı merkeze alan natüralist ve romantik yazılarıyla başlayan doğa/dağ turizmi, daha sonraki dönemlerde çeşitlenmeye başlamış ve sanayi devriminin getirdiği yoğun iş temposu ile servet birikiminin bir sonucu olarak deniz, kum, güneş üçlemesinden oluşan kıyı turizmine dönüşmüştür (Bakır,2007). Zamanla artan turist sayısı ve turistik taleplerin değişime uğraması nedeniyle, tek bir turizm çeşidi beklentileri karşılayamamakta ve turizmde çeşitliliğe gitme zorunluluğunu doğurmaktadır. Turizmde çeşitlilik oluşturacak alanların sayısı WTO'ya göre 300 kadardır. Fakat hiçbir ülkenin bu ölçüde çeşitliliği bir arada sunması mümkün değildir. Dolayısıyla ülkeden ülkeye değişmekle birlikte kıyı, dağ, kırsal, otantik, egzotik ve kültürel turizm (inanç, gastronomi, etnik vb.) gibi pek çok destinasyon alanları ortaya çıkmaktadır. Bunlar arasında inanç turizminin son yıllarda büyük bir gelişme gösterdiği söylenebilir.

Diğer destinasyon konularına göre yeni bir etkinlik gibi gözüксе de inanç turizminin başlangıcı çok daha eski tarihlere gider. Doğum ve ölüm arasında sıkışan insanoğlunun, ölümle tümden yok olma veya ölümden sonra hayatın devam edeceği gibi birbiriyle zıt/çelişkili olan iki kavramdan etkileneceği açıktır. Bu sebeple inanç sistemleri tüm insanlığı etkilemekte, düşündürmekte ve buna dayalı davranış kalıpları ortaya çıkmaktadır. Belirtilen nedenle gerek semavi ve gerekse diğer dinlerin ritüelleri arasında sayılan hac ziyaretleri, inanç turizminin başlangıcını oluşturur.²

İnanç turizmini etkileyen en temel güdü, kişilerin manevi ihtiyaçlarının tatminidir. Çağımızın en büyük açmazlarından biri insanın kalabalıklar arasında yalnızlaşarak kaybolma tehlikesiyle karşılaşmasıdır. Kentlerde milyonlarca nüfusun bir arada yaşaması, komşuluk veya akrabalık ilişkilerini zayıflamış, insana karşı duyarlılık azalmıştır. Bilhassa büyük kentlerde kişinin inanın sınırlarını ve ahlaki normlarını zorlayan eğlence mekânları dışında, sosyalleşeceği ortam pek fazla kalmamış gibidir. Bu

² Hıristiyanların Kudüs, Vatikan, Efes (Meryem Ana), Demre (Aya Nikola) ve Antakya (St. Piyer Kilisesi) gibi konumları Hac merkezi olarak görmesi, inanç turizmi hareketlerinin başlangıcını, II. yüzyıla kadar götürmektedir. Budistlerin Nantai-Sun Dağı ve Hinduların Ganj ırmağında yıkanarak günahlardan arınma ritüelleri de IV. yüzyıldan beri devam eden inanç turizmi hareketlerinden biri olarak sayılabilir. Semavi dinlerin sonuncusu olan İslâm dininin, varlıklı Müslümanların Mekke ve Medine şehirlerini asgari bir kez Hac amaçlı ziyaret etmesini farz olarak görmesi, inanç turizmi seyahatlerinin VI. yüzyılda başlamasına neden olmuştur.

urum bireylerin iç dünyasında birtakım karmaşık problemlere yol açmakta olduğundan, kişinin inanç sistemlerini sorgulamasını beraberinde getirmektedir. İnternet yoluyla inanç konularına ve dinî mekânlara dair sorgulamaların kolaylıkla yapılabilmesi, inanç turizmine olan ilgiyi ve hareketin motivasyonu artıran önemli faktörlerden biridir.

Günümüz Dünyasında turizm açısından küresel ölçekte şiddetli bir rekabet ortaya çıkmış bulunmaktadır. Turizm potansiyeline sahip olan ve bu alandan gelir bekleyen ülkelerin hedeflerine ulaşabilmesi, ancak sunulan alanın iyi düzenlenmiş oluşu ile ulaşım, konaklama, güvenlik ve beslenme hizmetlerinin belli bir kalite düzeyine yükseltilmesiyle mümkün olabilmektedir. İnanç turizmi ile tatil turizmi birbirini tamamlayan öğeler olduğuna göre, konaklama tesisleri yeterli düzeyde olan ve gastronomik zenginliği bulunan yörelerde, turizm faaliyetleri daha iyi bir düzeye gelebilmekte ve turistik memnuniyet derecesi yükselmektedir (Güzel,2010:88-92). Bu açıdan bakıldığında genelde bütün Türkiye, özelde ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, Dünya çapında tanınan gastronomi merkezleriyle hem gastronomi turizmini, hem de tüm turizm çeşitlerini destekleyecek bir potansiyel taşımaktadır (Arınç,2017).

IV. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin İnanç Turizmi Potansiyeli

İnceleme alanı olarak seçilen Türkiye'nin iki coğrafi bölgesine, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren yerleşmeye başlandığı söylenebilir. Çünkü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, Asya'dan Avrupa'ya ulaşan önemli yolların üzerinde olduğu gibi yeryüzünün en eski kentlerinin olduğu Mezopotamya'nın kuzey ucunu ve temas ettiği alanları da kapsamaktadır. Bahis konusu edilen alanlardan elde edilen boyalı kaya resimleri, höyükler, mezarlıklar, kale kalıntıları ve dikili taşlar gibi çeşitli arkeolojik veriler, yerleşme tarihinin en az günümüzden 15000-18000 yıl önceye ulaştığını belgelemektedir. Doğal olarak bu tarih aralığı, şehirlerin ve inanç sistemlerinin de ortaya çıkış tarihleriyle eş zamanlıdır (Tablo 1 ve Tablo 2).

Tablo 1: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Sıklıkla Ziyaret Edilen Önemli İnanç Turizmi Alanlarının İllere Göre Dağılımı ve Konumları.

İli	İlçesi/Konumu	Dini Ziyaret Mekânı	Dini Kimlik Oluşturan Unsur
Adıyaman	Kahta	Nemrut Dağı Tümülüsü	Dinsel bir tapınak alanı.
	Kahta/Menzil Köyü	Şeyh Abdülhakim el Hüseyini Merkadı ve Menzil Dergâhı	Tarikat Şeyhi ve Tarikat Merkezi
	Gerger/Siver Köyü	Uzeyir AS.	Peygamber makamı
	Merkez	Abuzer Gaffari Türbesi	Sahabe
Batman	Hasankeyf Vergili K	Seyyid Bilal Türbesi	Seyyit İslâm Âlimi
Diyarbakır	Sur	Hz. Süleyman	Şehit Sahabe: Halit bin Velid'in oğlu
	Sur	47 Sahabe Kabri	Diyarbakır'ın fethi sırasında şehit olmuşlardır.
	Sur/Fis Kavalıkları	Yunus AS	Nebi
	Sur	Cercis AS.	Nebi
	Sur	İlyas	Nebi
	Sur	Saad ibn-i Ebu Vakkas'ın Kabri	Şehit Sahabe Aşare-i Mübeşşereden
	Eğil	Elyesa AS	Nebi
	Eğil	Zülcüfl AS	Nebi
	Eğil	Harut AS	Nebi
	Eğil	Hallak AS	Nebi
	Eğil	Hz. Danyal	Zülcüfl peygamberin oğlu
	Eğil	Enuş AS	Nebi
Gaziantep	Şehitkamil	Yuşa AS Türbesi	Hz. Musa'nın Yol Arkadaşı ve zayıf bir ihtimalle Nebi

	Yavuzeli/Kasaba Köyü	Rumkale	Hıristiyan Azizi Johannes (Yuhanna)'ın bu kaleyi inşa etmesi
Kilis	Merkez	Hz. Şemun Nebi	Nebi: Hz. Yakup'un oğlu, Hz. Yusuf'un kardeşi
	Merkez	Bilal-i Habeşi Türbesi	Sahabe: İlk Müezzîn
	Merkez	Şurrahbil bin Hasene	Sahabe
	Merkez	Talha bin Ubeydullah Türbesi	Sahabe: Aşere-i Mübeşşereden
	Merkez	Zübeyr bin Avvam Türbesi	Sahabe: Aşere-i Mübeşşereden
	Merkez	Şeyh Muhammed Bedevi	Şehit Sahabe
	Merkez	Şeyh Mansur	Şehit Sahabe
	Merkez	Şeyh Muhammed Ensari	Sahabe
Mardin	Artuklu	Deyr'ul Zaferan	Süryani Manastırı
	Midyat	Deyr'ul Umur	Süryani Manastırı
	Artuklu	Mor Behnam (Kırklar)	Süryani Kilisesi
	Mardin-Diyarbakır Yolu 14. Km.	Sultan Şeyh Musa (Şeyhmuz) Ezzuli Külliyesi ve Türbesi	Şehit, Hz. Omer'in torunu, çocuk sahibi olmayan ailelerin uğrak yeri.
	Baykan/Ziyaret	Hz. Veysel Karani Türbesi	Şehit Sahabe: Hz. Muhammed'in (SAV) Hırka-ı Şerif gönderdiği Evliya
Siirt	Tillo	Şeyh İsmail Fakirullah Türbesi	Dini Lider
	Tillo	Erzurumlu İbrahim Hakkı Merkati	İslâm Âlimi
	Tillo	Gavs-ı Memduh (Mahmut bin Abdurrahman)	Tarikat Şeyhi
	Baykan/Günbuldu K.	Şeyh Ali Arıncı Türbesi ve Til Fakir Dergâhı	Tarikat Şeyhi
	Baykan/Günbuldu K.	Şeyh Fadli Arıncı Kasr-ı Arıfan Dergâhı	Tarikat Merkezi
	Baykan/Zokamir M.	Şeyh Muhammed el Hüseyini Merkati	Tarikat Şeyhi
	Şanlıurfa	Haliliye	Göbeklitepe
Eyubiye		Hz. İbrahim AS Makamı	Nebi
Eyubiye		B. Sait Nursi Makamı	İslâm Âlimi
Eyubiye		Hz. Eyyup Sabir Makamı (Çilehanesi)	Nebi
Eyubiye		Balıklı Göl	Bu gölün içinde yaşayan balıklar kutsal kabul edilmektedir.
Viranşehir/ Eyüp Nebi Köyü		Eyüp AS Türbesi	Nebi
Viranşehir/ Eyüp Nebi Köyü		Elyessa AS Türbesi	Nebi
Viranşehir/ Eyüp Nebi Köyü		Rahime Hatun Türbesi	Eyüp AS'ın eşi
Harran/Ozkent Köyü		Şuayb Şehri ve Şuayb Makamı	Nebi
Harran		Hz. İbrahim, Hz. Yakup ve Hz. Musa'nın yaşadığı yer	Yahudiler Harran'ı Arz-ı Mev'ud olarak bilinen vaat edilmiş toprakların en önemli bölümü olarak görürler.
		Konum Sayısı:48	

Kaynak: Yerinde yapılan gözlemler ve anonim kaynaklar.

Kuşkusuz Anadolu'nun doğusunda, inanç turizmi açısından elde edilmiş en değerli buluntu, Şanlıurfa şehrinin 15 km. kuzeybatısındaki Örencik köyü Göbeklitepe höyüğünden elde edilmiştir. Bu alanda bulunan: 20 adet T biçimli, dairevi şekilde dizilmiş, üzerlerinde özenle işlenmiş çeşitli figürler bulunan, 3-6 m. boyunda ve 40-60 ton ağırlığında olan dikili taşlar, günümüzden 12000 yıl önceye tarihlendirilmektedir (Neolitik: MÖ 9600-7300). Bir tapınak kalıntısı olduğu düşünülen ve günümüz şartlarında bile inşası zor olan bu tip bir yapının, madensel aletlerin henüz kullanılmadığı avcı-toplayıcı olarak tanımlanan bir döneme karşılık gelmesi şaşırtıcı bir durumdur. Göbeklitepe buluntusunun bilimsel açıklamalarının yapılabilmesi durumunda, tarih kronolojisini değiştirebileceği, insanın geçmişi ve inanç tarihiyle ilgili yeni yorumlamaların ortaya çıkabileceği tahmin edilmektedir. Söz konusu buluntu, bölgeye yönelik inanç turizmi hareketlerini artıracak niteliktedir (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: Şanlıurfa kentinin önemli inanç turizmi alanları: a) Göbeklitepe Ören Yeri (Şanlıurfa, Örencik Köyü), b) Viranşehir Eyüp Nebi Köyü, c) Halilürrahman Gölü (Balıklı Göl), d) Hz. İbrahim'in doğduğu mağara.

Her iki bölgede kuruluş tarihleri oldukça eski olan Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Bitlis ve Erzurum kentleri gibi oldukça eski kültür merkezleri bulunmaktadır. Bilhassa Hz. İbrahim, Hz. Yakup, Hz. Eyyub, Hz. Yusuf, Hz. Lut, Hz. Elyasa, Hz. Şuayb ve Hz. Musa peygamberlerin yaşadıkları yer olmasından dolayı *Peygamberler Şehri* olarak tanımlanan Şanlıurfa, binlerce yerli ve yabancı turistin ilgisini çeken inanç turizmi alanlarına sahiptir. *Halilürrahman (Balıklıgöl)* olarak bilinen alanda Hanif din olarak da adlandırılan tevhid dininin temsilcisi Hz. İbrahim Peygamberin doğduğu mağara, ibadet mekânları ve kutsal olduğuna inanılan balıkların yaşadığı gölalanı bulunmaktadır. Yine bu şehirde yakalandığı hastalıktan sabrederek kurtulan Hz. Eyüp Peygamberin çilehanesi de yoğun şekilde ziyaret edilen mekânlar arasındadır. Şanlıurfa şehri, Hıristiyanlığı ilk kabul eden devlet olarak bilinen Abgar (Osroene) Krallığı'nın merkezi olduğundan (MÖ 132-349), bu dinin mensupları tarafından da önemsenmekte ve *Kutsal Şehir* olarak anılmaktadır (Sarıkavak,1997:8; Özükan,2007:145),

Şanlıurfa iline bağlı taşra ilçelerinde de inanç turizmi açısından önemli mekânlar göze çarpmaktadır. Bunlar arasında Viranşehir ilçesine bağlı *Eyüp Nebi Köyü* ayrı bir öneme sahiptir. Bu köy alanında *Eyüp* ve *Elyesa* peygamberlere ait olduğu düşünülen kabirler ya da makamlar bulunmaktadır. Harran ilçesine bağlı Özkent köyündeki yerleşme kalıntıları ise *Şuayb şehri* olarak anılmaktadır. Halk arasında Şuayb peygamberin bu kentte yaşadığına inanılmakta, kalıntılar arasındaki bir mağara da *Şuayb Peygamber'in Makamı* olarak ziyaret edilmektedir. Harran ilçe merkezinin inanç turizmi açısından ayrı bir değeri vardır. Zira bu yerleşme Musevi dininin de değer verdiği

peygamberlerin yaşama alanı olduğundan, Yahudi teolojisinin ürettiği, uğruna yeryüzünü kana bulandırmaktan çekinilmeyen Arz-ı Mev'ud'un (Vaat edilmiş toprakların) en önemli konumlarından biridir (Cohen,2003).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Diyarbakır ve Siirt illeri de önemli inanç turizmi alanlarına sahiptir. Yerel kaynaklara göre Diyarbakır ilinde, 541'i il merkezinde olmak üzere, toplam 890 sahabe kabri bulunmaktadır. Şayet gerçek durum böyleyse, yörenin Mekke ve Medine şehirlerinden sonra, en fazla sahabe kabri yoğunluğuna sahip alan olduğu söylenebilir. Diyarbakır kentinin tarihsel çekirdeğini oluşturan *Suriçi*, inanç turizmi açısından âdeta bir açık hava müzesidir. Suriçi'nde, İslâm ordularının Diyarbakır'ı kuşattığı sırada şehit düşen 48 sahabenin kabri bulunmaktadır. Bu sahabeler arasında, Cennetle müjdelenmiş on kişi arasında ismi geçen *Saad ibni Ebu Vakkas* ile İslâm komutanı Halit Bin Velid'in oğlu olan *Hz. Süleyman* da vardır ki kabri, adına yapılmış caminin haziresindedir. Ehl-i Sünnet geleneğini temsil eden dört mezhep mensuplarının aynı anda ibadeti için ayrılmış mekânlara sahip *Diyarbakır Ulucami* de Suriçi'ndedir. Türkiye'nin en önemli inanç turizmi alanlarından biri olan bu konumda, son terör saldırılarının izleri silinmiş ve Diyarbakır'ın kentsel gelişimine katkı sağlayan en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir (Çatalbaş,2012:47). Diyarbakır ilinin Eğil ilçesi de önemli bir inanç turizmi alanıdır. Bu alanda *Zülkiyl* ve *Elyesa* peygamberlere ait kabirler bulunmaktadır. Dicle Barajı'nın gölalanı altında kalma ihtimalinin belirmesi nedeniyle taşınmasına karar verilmiş ve kabirler daha yüksek bir konuma nakledilmiştir. Bu sırada Eğil ilçesinde meydana gelen olağandışı hadiseler, alana olan ilgiyi artırmıştır (Fotoğraf 2).

Siirt ilinin Tillo ve Baykan ilçeleri de önemli inanç turizmi alanlarına sahiptirler. Baykan ilçesine bağlı Ziyaret beldesi, İslâm peygamberi Hz. Muhammet'i (SAV) görmek istemesine rağmen yardıma muhtaç annesini bırakamaması nedeniyle, bundan mahrum kalan ve İslâm peygamberinin kendisine gönderdiği hırkasıyla tanınan *Hz. Uveys el Karani*'nin (*Veysel Karani*) makamının bulunduğu yerdir. Burası binlerce yerli ve yabancı turistin ilgi odağında olan bir inanç turizmi alanıdır. Çok sayıda ziyaretçi çeken Tillo ilçesi ise geleneksel medrese eğitimi ile tanınan önemli bir inanç turizmi merkezdir ve mutasavvıflarının bolluğu ile tanınır. Özellikle astronomi ve tasavvuf alanlarında eser vermiş *Erzurumlu İbrahim Hakkı*'nın hocası *İsmail Fakirullah*'ın kabrine güneş ışınlarının düşürülmesi amacıyla inşa ettiği yapı ve bolca bulunan türbeler, inanç turizmi açısından ilgi odağı olan konumlardandır (Özgen,2013:261-263; Sönmez,2012; Alkan,2018:178).

Mardin ili oldukça önemli inanç turizmi alanlarıyla tanınır. Çeşitli inançlara sahip toplumların uzun yıllar bir arada yaşamış oluşu nedeniyle farklı dinlere ait kültürel öğeler bu ilde birikmiştir. Özellikle Süryani mezhebine ait olan manastır ve kiliselerin bolluğu dikkati çeker. Bu kiliseler arasında Mardin'deki Deyr'ül Zaferan ve Midyat'taki Deyr'ul Umur manastırları dini anlam içerirler ve bolca ziyaretçi çekerler. Mardin Anadolu'ya İslâm dininin girdiği konumlardan biri olduğu için, çok değerli anıtlarla süslenmiştir. Her biri birer mimari şaheser olan *Zinciriye*, *Şehidiye*, *Kasımiye*, *Altınboğa*, *Hatuniye*, *Savur Kapı* ve *Melik Mansur* medreseleri ile başta *Mardin Ulucami* olmak üzere cami ve

minare mimarisinin başyapıtları arasında sayılan onlarca cami, Mardin ilini inanç turizmi açısından çok değerli bir konum haline getirmiş bulunmaktadır. Mardin-Diyarbakır karayolunun 14. km'sinden ayrılarak ulaşılan *Şeyh Sultan Musa (Şeyhmuz) Külliyesi* de çok önemli bir inanç turizmi merkezi olarak dikkati çeker. Bilhassa çocuk sahibi olamayanların bolca ziyaret ettiği bu mekânın yılda bir milyondan fazla ziyaretçisi bulunmaktadır (Bölgede kız çocukları arasında *Sultan* ve erkek çocukları arasında *Şeyhmuz* adlarının bolluğu bu yüzdendir). Bu külliye kaliteli bir otelin (*Şeyhsultan Oteli*) inşa edilmiş olması da ziyaretçi sayısını artıran faktörler arasındadır.

Fotoğraf 2: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bazı inanç turizmi alanları: a) Diyarbakır Suriçi Hz. Süleyman Cami, b) Eğil'de Elyessa ve Zülküfl peygamberlerinin kabirlerinin bulunduğu Ziyaret Tepesi, c) Diyarbakır Ulu Cami, d) Tillo'daki İsmail Fakirullah Türbesi ve Işık Kulesi, e) Baykan Ziyaret Hz. Uveys el Karani Türbesi, f) Mardin Deyr'ul Zaferan Manastırı.

İncelendiği üzere büyük çoğunluğu üç semavi dinin de kutsal saydığı şahsiyetlere ait kabir ve makamlar ile dinsel anlam taşıyan mekânların çokluğu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne dikkat çekici bir coğrafi şahsiyet kazandırmış bulunmaktadır. Doğu Anadolu

Bölgesi de inanç turizmi açısından çok önemli mekânlara sahiptir (Tablo 2). Bu bölgede inanç açısından saygı duyulan bazı doğal yapıların da olduğu göze çarpar. Örneğin Doğubayazıt ve Iğdır kentleri arasında 5137 m'ye yükselen *Ağrı Dağı* ile Doğubayazıt ilçesine bağlı Telçeker ve Üzengili köyleri arasındaki bir heyelan sahasında ortaya çıkan gemi biçimli silüet, Nuh tufanı ile ilgili anlatımların odak noktasını oluşturmakta ve Hıristiyan teolojisinde önemli bir yere sahip olan bu konumlar, çokça yabancı ziyaretçi çekebilmektedir.

Tablo 2: Doğu Anadolu Bölgesi'nin Sıklıkla Ziyaret Edilen Önemli İnanç Turizmi Alanlarının İllere Göre Dağılımı ve Konumları.

İli	İli/İlçesi/Konumu	Dini Ziyaret Mekânı	Dini Kimlik Oluşturan Unsur
Ağrı	Doğubayazıt	Ahmed-i Hani Türbesi	Mutasavvuf/Şair/Edebiyatçı
	Doğubayazıt/Telçeker -Üzengili köyleri arası	Nuh AS'in Gemisi	Nuh tufanı ile ilgili olduğu düşünülen silüet.
	Doğubayazıt-Iğdır	Ağrı Dağı	Nuh Tufanı ile ilişkilendirilen dağ.
Bingöl	Kığı	Yusuf Harputi Kabri	Tarikat Şeyhi
Bitlis	Merkez	Zülkifl AS Makamı	Nebi
	Merkez	Feyzullah El Ensari Türbesi	Şehit, Eyüp el Ensari'nin (Eyüp Sultan) kardeşi
	Merkez	Fethullah Verkanisi Türbesi	Tarikat Şeyhi
	Merkez	Muhammet Küfrevi Türbesi	Tarikat Şeyhi
	Ahlat	Ahlat Kenti	Dünyada sadece üç kente verilmiş olan Kubbet'ül İslam unvanını taşıması.
	Ahlat	Meydanlık Kabristanı (1400 anıtsal mezar taşı)	Dünyadaki en büyük Türk-İslâm Mezarlığı (II Orhun Abideleri olarak ifade edilir).
	Ahlat	Abdurrahman Gazi Türbesi	Şehit Sahabe: Muaz bin Cebel'in oğlu
	Güroymak	Abdurrahman-ı Tağı Kabri	Tarikat Şeyhi
	Güroymak	Muhammet Diyauddin Kabri	Tarikat Şeyhi
	Hizan	Sıbgatullah Arvasi Türbesi	Tarikat Şeyhi
Elazığ	Hizan	Nurs Köyü	B. Saif Nursi'nin Doğduğu Köy
	Mutki/Yukarıkoyunlu	Ohin Dergâhı	Tarikat Merkezi
	Tatvan/Küçüksu	Kotum Baba (Abdullah bin Derare) Türbesi	Sahabe (Çocuk sahibi olamayan ailelerin uğrak yeri)
	Harput	Arap Baba Türbesi	Şehit: Sahabe
	Harput	Mansurbaba Türbesi	Tarikat Şeyhi
Erzincan	Merkez	Muhammet Sami Erzincani Türbesi	Tarikat Şeyhi
	Merkez	Terzi Baba (Muhammed Vehbi) Türbesi	Tarikat Şeyhi
	Kemah	Gülcübaba Türbesi	İslâm Alimi
Erzurum	Palandöken	Abdurrahman Gazi Türbesi	Şehit Sahabe: Hz. Ebubekir'in Oğlu
	Palandöken	Pir Ali Baba Kabri	Erzurum'da Bin Bir Hatim Geleneğini Başlatan İslâm Alimi, Tarikat Şeyhi
	Yakutiye	Habib Baba Türbesi	Dini şahsiyet
	Yakutiye/Umudum Köyü	Umudum Baba Türbesi	Dini şahsiyet: Kış mevsiminde yaz meyveleri ikram etmesiyle tanınır.
	Pasinler/Alvar Köyü	Muhammet Lütfi Efe Türbesi	Tarikat Şeyhi
	Horasan/Hacı Ahmet Baba (Sanamer) Köyü	Hacı Ahmet Baba Türbesi	Tarikat Şeyhi
	Yakutiye	Taşkesenli Ahmet Efendi	Tarikat Şeyhi
Hakkâri	Şemdinli/Bağlar Köyü	Seyyit Taha	Tarikat Şehri
Kars	Merkez/Evliya Cami Haziresi	Seyyid Ebul Hasan Harakani Türbesi/Evliya Cami	Şehit: Tarikat Şeyhi
	Merkez	Kümbet Cami	Camiye çevrilmiş Havariler Kilisesi
	Merkez	Fethiye Cami	Camiye çevrilmiş Büyük Katedral
	Merkez/Kars Kalesi	Celal Baba Türbesi	Şehit
	Merkez/Ocaklı Köyü	Anı Harabeleri	Ortodoks Patrikliğinin eski merkezi ile Anadolu'daki ilk Türk Eseri olan Menüçehr Camii'nin 1072 yılında burada inşa edilmesi
Şırnak	Cizre	Nuh Peygamber Türbesi	Nebi
	Cizre	Şeyh Ahmet El Cezeri Türbesi	Mutasavvuf, Muhaddis, Şair ve Yazar

Tunceli	Kemaliye/Ocak K. Ovacık/Koyungözü	Hıdır Abdal Sultan Merkati Munzur Baba Gözeleri	Alevi Dini Önderi Munzur Çayı'nı oluşturan gözelerin Munzur Baba'nın elindeki süt kovanının devrilmesiyle oluştuğunu ileri süren halk inancına dayalı ziyaret yeri.
Van	Gevaş Bağçasaray/Arvas	Akdamar Adası ve Kilisesi Seyyit Fehim Arvası	Ortodoks Hristiyanlar İçin Kutsal Mekân Tarikat Şeyhi
	Tuşba	Van Kalesi ve Horhor Medresesi	B. Sait Nursi'nin Çilehanesi ve Eğitim Yeri
	Konum Sayısı:42		

Kaynak: Yerinde yapılan gözlemler ve anonim kaynaklar.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde sahabe, tabiin ve daha sonraki dönemlerde İslâm dinine hizmet etmiş şahsiyetlere ait türbeler çok sayıdadır. Bunlar arasında ikisi aynı ismi taşıyan üç şehit sahabeden ayrıca bahsetmek gerekir. İlk şahsiyet, türbesi Erzurum'da Palandöken Dağlarına yaslanan bir tepe üzerinde olan *Abdurrahman Gazi*'dir. Son yüzyılda yetişen önemli İslâm âlimlerinden biri olan Ömer Nasuhi Bilmen, Abdurrahman Gazi'nin Hz. Ebubekir Sıddık'ın oğlu olduğuna dair bilgiler vermektedir. İkinci *Abdurrahman Gazi*'nin türbesi ise Bitlis iline bağlı Ahlat ilçe merkezini seyreden bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Doğu Anadolu'yu fetheden İyaz bin Ganam'ın yanında savaşları gözlemleyerek kayıt tutan ünlü Arap tarihçi Vakidi, Fütuhuşşam adlı eserinde cennetle müjdelenen on kişiden biri olan Muaz bin Cebel'in oğlu Abdurrahman'ın, Ahlat ve Tatvan'ın muhasarası sırasında şehit olduğu bilgisini vermektedir. Üçüncü sahabe ise İstanbul surlarının önünde şehit düşen Eyüp Sultan'ın (Eba Eyüp el Ensari) kardeşi *Feyzullah el Ensari*'dir. Bu sahabe Bitlis'in fethi sırasında ağabeyi gibi şehit düşmüştür. Kabri Bitlis kentindeki Alemdar Camii'nin haziresinde bulunan Feyzullah el Ensari, İslâm Dünyasında en fazla kıymet verilen şahsiyetler arasında sayılır. Ancak ne yazık ki her üç sahabeye ait kabirlerin varlığından pek az çevrenin haberi vardır. Bu tanıtım boşluğu doldurulabildiği takdirde, yerel kalan inanç turizminin ülke genelinde, hatta komşu ülkeleri kapsayacak ölçüde çekim alanı oluşturabileceği söylenebilir (Fotoğraf 3).

Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetinin kolaylaştırılması ve İslâm dininin yayılması aşamalarında öncü rol üstlenen Türkistan kökenli tasavvufi akımlar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin inanç hayatını çok fazla etkilemiştir. Bu nedenle her iki bölgede de tarikatların silsile yoluyla vazifelendirdiği ve Mürşid-i Kamil olarak ifade edilen şahsiyetlere ait türbe ve merkatların bulunduğu yerler, kalabalık grupların ziyaretine sahne olmaktadır. Bu mekânların en tanınmışları Adıyaman ili Kâhta ilçesinde *Menzil Dergâhı*, Siirt ili Baykan ilçesine bağlı Günbuldu köyü *Kasr-ı Arifan Dergâhı*, Bitlis ilinin Mutki ilçesine bağlı Yukarıkoyunlu Köyü *Ohin Dergâhı* ve Bitlis ilinin Güroymak ilçesine bağlı *Norşen Dergâhı*'dir.

Önemli bir iç turizm hareketliliği yaşanan konumlardan biri de Malatya iline bağlı Darende ilçe merkezinde bulunan *Somuncu Baba Türbesi*'dir. Tohma Çayı'nın oluşturduğu bir kanyon içinde kabri bulunan *Şeyh Muhittin Aksarayı*, Bursa'dan Darende'ye göç etmiş bir tasavvuf âlimidir. Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayazıt'ın inşa ettirdiği Bursa Ulucami'nin açılışı sırasında engin bilgisi ve gösterdiği keramet nedeniyle, halk teveccühüne mazhar olmuştur. Gösterilen ilgiden sıkılması nedeniyle Bursa'dan göç ederek Darende'ye yerleşmiş ve burada irşat hizmetlerini sürdürmüş bir

evliyadır. Türkiye çapında tanınan bu şahsiyetin türbesi, bir cami içinde olup, çevresinde oluşturulan havuzlarda kutsallığına inanılan çok sayıda balık yaşamaktadır.

Fotoğraf 3: Doğu Anadolu Bölgesi'nin bazı inanç turizmi alanları: a) Ağrı Dağı, b) Doğubayazıt Telçeker-Üzengili köyleri arasında Nuh AS'ın gemisi olduğu ileri sürülen silüet, c) Ani'de bulunan Manuçehr Cami, d) Erzurum Alvar köyünde bulunan Şeyh Muhammed Lütfi Efe Türbesi, e) Ahlat Selçuklu Büyük Meydanlık Kabristanı'ndaki anıt mezar taşları, f) Erzurum Abdurrahman Gazi Türbesi iç mekanı, g) Darende Somuncu Baba Cami ve Türbesi, h) Ahlat Abdurrahman Gazi Cami ve Türbesi, i) Bitlis Şeyh Muhammed Küfrevi Türbesi, j) Bitlis Feyzullah el Ensari Türbesi, k) Van Gevaş Akdamar Kilisesi ve arka planda Artos Dağı.

Doğu Anadolu Bölgesi diğer semavi dinlerin de değer verdiği bazı dini mekânlara sahiptir. Özellikle Ortodoks dünyasının değer verdiği Kars ilindeki Ani kenti harabeleri, inanç turizmi açısından değerlendirilmeyi beklemektedir. Van Gölü'nde bulunan Akdamar adası da Ortodoks Hıristiyanlar tarafından sıklıkla ziyaret edilen mekânlardan arasındadır.

V. İnanç Turizminin Sürdürülebilir Gelişme ve Kalkınmaya Etkisi

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Türkiye'nin kalkınmada geri kalmış iki bölgesi olarak tanınır. Bununla birlikte Güneydoğu Anadolu Bölgesi sürdürülen kalkınma projeleriyle geri kalmışlık düzeyini kısmen azaltabilmiştir. Ancak 2012 yılında yapılan bir araştırma, iki bölgenin tüm illerinde, fert başına düşen yıllık millî gelirin 6184

ila 3772 dolar arasında değiştiğini ve her iki bölge nüfusunun orta-düşük gelir düzeyine sahip olduğunu ortaya koymuştu (Yeldan vd.2012:86). Son dönemlerde Türkiye'ye yapılan ekonomik saldırılar yüzünden döviz kurlarının aşırı ölçüde yükselmesi nedeniyle, gelir düzeyinin dolar bazında daha da azaldığı söylenebilir. O halde bu bölgelerin sürdürülebilir gelişmelerinin ve kalkınmalarının temin edilebilmesi bakımından yeni kaynaklara ihtiyaç vardır. Potansiyel kaynakların başında turizm gelmektedir. Kısa vadede bölgenin inanç turizmi potansiyelinin ülke genelinde tanıtımının yapılması sonucu, iç turizm faaliyetlerine katılan nüfusun büyük ölçüde bu iki bölgeye yöneltilmesi mümkündür. Yapılan gözlemlere göre bu yönlendirme kısmen kendiliğinden gerçekleşmektedir. Gelir sağlayıcı asıl büyük potansiyel ise yabancı turistlerin bölgeye çekilmesiyle mümkün olabilir. Bu konuda mevcut durum son derece kötü bir düzeyi göstermektedir. Çünkü turizm istatistikleri 2017 yılında Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turistlerin sadece %2'sinin inceleme alanına geldiğini göstermektedir (Tablo 3).

Tablo 3: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerini 2017 Yılında Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Bölgelere ve İllere Göre Dağılımı.

İlin Adı	Yabancı Turist Sayısı	Bölge Oranı (%)	Türkiye Oranı (%)
Ağrı	68 732	14,2	
Ardahan	10 624	2,2	
Bingöl	3 574	0,7	
Bitlis	595	0,12	
Elazığ	19 556	4,02	
Erzincan	18 163	3,7	
Erzurum	57 537	11,8	
Hakkâri	853	0,2	
Iğdır	207 922	42,8	
Kars	32 394	6,7	
Malatya	22 638	4,7	
Muş	2 870	0,6	
Şırnak	12 640	2,6	
Tunceli	6 693	1,4	
Van	21 011	4,3	
Doğu Anadolu B.	485 802	100,0 (%77,0)	1,5
Adıyaman	10169	7,0	
Batman	5050	3,5	
Diyarbakır	17929	12,4	
Gaziantep	74635	51,6	
Kilis	1022	0,7	
Mardin	15887	11,0	
Siirt	1572	1,1	
Şanlıurfa	18358	12,7	
Güneydoğu Anadolu B.	144 622	100,0 (%23,0)	0,5
İki Bölge Toplamı	630 424	100,0	2,0
Türkiye	32 347 891	100,0	100,0

Kaynak: TÜİK Turizm İstatistikleri (Erişim tarihi: 03.08.2018: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>).

Yabancı turistlerin bölgeye olan ilgi eksikliğinin nedenleri çok çeşitlidir. Bunların başında güvenlik sorunlarının uzun yıllar çözülememesi, tanıtım eksikliği, ulaşım şebekesinin bazı yörelerde hala daha kaliteli hale getirilememiş oluşu ile yeterli sayıda ve kalitede konaklama tesisinin oluşturulamaması gelmektedir. Bu sorunların aşılması kısa sürede mümkündür. Bütün ekonomik etkinliklerin yavaşlamasına neden olan terör sorunu, 2018 yılı itibariyle çözülmüş durumdadır. Son gözlemlere göre Güneydoğu

Anadolu Bölgesi, büyük bir insan akımına sahne olmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise henüz ciddi bir turistik hareketlilik söz konusu değildir.

Özellikle Gaziantep kentinin UNESCO Yaratıcı Kentler Ağına bir gastronomi merkezi olarak eklenmiş olması, hem Türkiye'nin hem de inceleme alanının tanıtımı açısından önemli bir şans olarak değerlendirilmektedir. Bu durum gastronomi potansiyeli olan birçok bölge kentini de belirtilen ağa eklenmek üzere cesaretlendirmiştir. Türkiye'ye gelen 30 milyonu aşkın yabancı turist'in %10'unun iki coğrafi bölgeye yönlendirilmesi bile Türkiye'deki kalış sürelerini uzatacak ve büyük bir ekonomik hareketliliğe neden olabilecektir.

VI. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yapılan araştırma ve değerlendirmeler Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin yüksek bir inanç turizmi potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bu potansiyel uzun yıllar pek çok gerekçelerle görmezden gelinmiştir. Şayet ideolojik problemler bugüne kadar aşılabilmiş ve turizmin bilimsel gerekleri yerine getirilebilmiş olsaydı, inanç turizminde bugünkünden çok daha farklı bir düzey elde edilmiş olabilirdi. İnanç, hayatın en temel gerçeklerinden biri olduğuna göre, bu ihtiyacı başka ülkelerden daha fazla karşılamak ve uluslararası rekabette avantaj elde etmek gerekir. Bunun için orta ve uzun vadeli eylem planlarının hazırlanmasına öncelik verilmelidir. Özellikle dini açıdan değer verilen konumların restorasyonun ve düzenlenmesinin doğru biçimde yapılması gerekir. Bölgede faaliyet gösteren AHSEN Vakfı gibi sivil toplum örgütlerinin ihya çabaları değerli ancak yetersizdir. Bu gibi kuruluşların bilimsel açıdan desteklenmesi ve yönlendirilmesi gerekir. Çok önemli bir başka husus ise bölge halkının eğitiminde görülen eksikliklerdir. Özellikle kabir ziyaretlerinde bulunanların taş ve örtülere yönelik davranışları, din açısından sıkıntılı bulunmakta ve yerli-yabancı turistler üzerinde olumsuz imajlar bırakmaktadır. Bazı önemli inanç merkezi konumlarının etrafının piknik yeri gibi kullanılması, aşırı derecede kirletilmesi ve kötü kokuların yayılması diğer olumsuzluklar arasında sayılabilir. Bu konuda Devletin denetleyici ve düzenleyici rolünden kaçınmaması gerekir. İnanç turizmi, turizm çeşitleri arasında en fazla ihtisas gerektiren alan olarak bilinir. Bu konuda farklı bilim alanlarının işbirliğine ihtiyaç vardır. İnanç merkezlerinde çalışacak rehberler, din adamları ve Devlet görevlilerinin son derece bilgili olması ve organize edilmesi başarının ön şartıdır.

Kaynaklar

- Alkan, A. (2018). Bir Kent Coğrafyası Araştırması: Siirt Kenti. *İstanbul: Kriter Yayınları*, 1-275.
- Arınç, K. (2016). "Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri", *Erzurum: Biyosfer Araştırmaları Merkezi Yayınları*:106, 1-370.
- Arınç, K. (2017). "UNESCO Yaratıcı Kentler Ağı İçin Bir Öneri: Bitlis Gastronomi Kenti". *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12 (29), 87-106.

- Bakır, K. (2007). “Jean-Jacques Rousseau’nun Naturalist Eğitim Anlayışı”. *Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 103-122
- Beygu, A. Ş. (1936). *Erzurum Tarihi, İstanbul, 108.*
- Bilmen, Ö. N. (1959). “Erzurum’un Kıymet-i Tarihiyesi”. *Tarih Yolunda Erzurum Macmuası, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Dergisi*, 1, İstanbul, 6.
- Bingöl, Z. (2004). “Akdeniz Bölgesinin Kültür ve İnanç Turizmi Açısından Değerlendirilmesi”. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 125-137.
- Cohen, E. (2003). “Tourism and Religion: A Case Study-Visiting Students in Israeli Universities”. *Journal of Travel Research*, Vol. 42, 36-47.
- Çatalbaş, F. (2012). “Suriçi Bölgesi Kentsel Dönüşüm Projesi ve Diyarbakır Turizmine Katkısı”. *Journal of Faculty of Theology of Bozok University*. 1 (1), 47-65.
- ed-Dımeşki, C. C. “Tevrat, İncil ve Kur’an’da İmanın Birliği ve Dinlerin Birlikteliği”. (Çeviri: Kemal Atik, 2009). *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 97-130.
- Feyizli, H. T. (2017). *Feyzu’l-Furkan: Kur’an-ı Kerim ve Tefsirli Meali. Server Yayınları: 6 (30), İstanbul, 1-604.*
- Güzel, F. Ö. (2010). “Turistik Ürün Çeşitlemesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2 (2), 87-100.
- Konyalı, İ. H. (1960). “Erzurum Tarihi”. *Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Dergisi*, Sayı:2, İstanbul, 364.
- Melek, A., Demir, A. (2009). *Dini Değerleri ile Diyarbakır. Diyarbakır İl Müftülüğü Yayınları: 2, Diyarbakır, 1-272.*
- Okuyucu, A., Somuncu, M. (2013). “Türkiye’de İnanç Turizmi: Bugünkü Durum, Sorunlar ve Gelecek”. *International Conferance on Religious Tourism and Tolerance. 09-12 May 2013, Konya, 627-643.*
- Özgen, N. (2013). “Siirt’in İnanç Turizmi Mekânları: Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydımlar) Örnekleri”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 27, 251-272.
- Özükan, B. (2007), *Türkiye’nin Kutsal Mekânları, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1-264.*
- Sarıkavak, K. (1997), *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran (1.Baskı), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1-150.*
- Sönmez, M. E. (2012). “Tillo (Siirt) İlçesi’nin Kültürel Turizm Potansiyeli”. *Türk Coğrafya Dergisi*, 59, 27-44.
- UNWTO. (2017). *Tourism Hilight. 2017 Edition, 1-15.*
- UNWTO. (2018) *World Tourism Barometer. 16, 1-7.*

Yaniv P., Richard B., David, A. (2003). ‘‘Tourism, Religion and Religiosity: A Holy Mess’’, *Current Issues in Tourism*, 6:4, 340-363.

Yeldan, E., Taşçı, K., Voyvoda, E., Özsan, M. E. (2012). Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? Cilt 1: Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz. TÜRKONFED Yayını, Sis Matbaacılık, İstanbul, 1-163.